

Nomád nemzetség

Csoóri Sándorra emlékezvén

Latinovits halálával kezdődött a sor 1976-ban. Aztán jöttek azok a pótolhatatlan, hiteles emberek, akiknek hinni tudtunk, akikben bízni mertünk, akikről tanulni lehetett: Nagy László (1978), Martin György (1983), Sinkovits Imre (2001), Vargyas Lajos (2007), Makovecz Imre (2011). Idén szeptemberben pedig Csoóri Sándort veszítettük el. Nem tudom, maradtak-e még hasonló nagyok, akik a régiségben gyökerező kortárs magyar kultúrát ilyen színvonalon képviselnék.

Tavaly februárban – 85. születésnapján – sokan köszöntötték, és szinte minden fontosat elmondtak, megírtak róla. Mit mesélhetnék én, aki szinte egyik nagybátyámnak tekinthetem apámmal való szoros szellemi rokonsága miatt? Aki már eszmélő gimnazista koromtól végigkövethetem azt a bajvívást, amit ezek a férfiak a hatalommal és szakmai ellenfeleikkel folyamatosan vívtak? És persze boros, derűs, éneklős-udvarlós hangulataikat is.

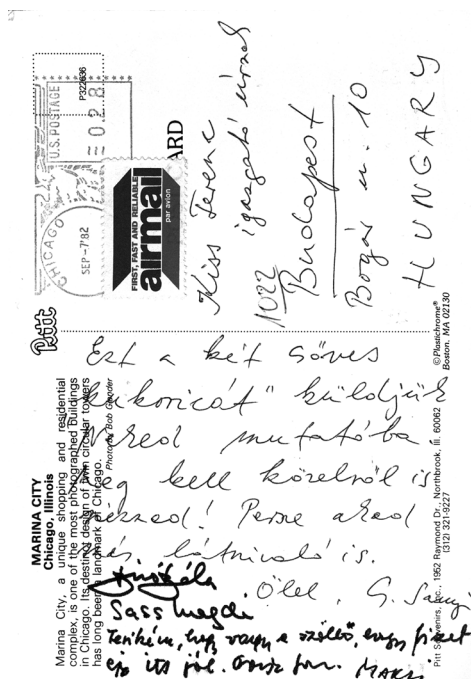
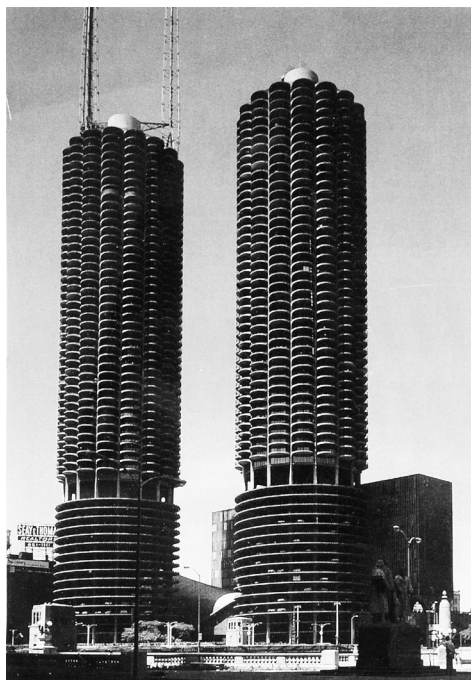
Ismét apám hagyatékában keresek a kérdésre választ, napapi parasztházunk tetőtérén. Az évek során számítógépes nyilvántartást készítettem NADAPI DOBOZOK címmel, s csak beütöm, hogy Csoóri, s kidob rengeteg tételt, melyek részletes leírásával még adós vagyok az utókornak. Lássuk csak a 14. dobozt. Információ: Padlás (ablaktól balra). Meglelem, s a 782-783 számú tasakokban valóban Sándorról szóló dokumentumokat találok. Működik a rendszer! Az egyikben többek között egy író-olvasó találkozáson készült fénykép róla és apámról, a másikban pedig egy tréfásan Kiss Ferenc igazgató úrnak címzett képeslap Ámerikából, amit többen is aláírtak. Ez a Chicagóban, 1982. szept. 7-én postára tett képeslap elég is ahhoz, hogy elinduljon az emlékezés, s eldöntsem, miről írjak! Hát nyilvánvaló, hogy Csoóri és a népművészeti mozgalom kapcsolatáról, mi másról? A képeslapon két felhőkarcolót látni, a hátoldalán ezzel a szöveggel:

Ezt a két csöves kukoricát küldjük Neked mutatóba. Meg kell közelről is nézzed! Persze akad más látnivaló is. Ölel Cs. Sanyi

A felhők közötti málécsövekről azonnal bevillan nekem az a mélyen rögzült emléke Csoórinak, amit a folklór és műköltészet viszonyáról írván példaként

KISS FERENC (1954) népzeneész, zeneszerző, előadóművész, az Etnofon Kiadó alapító vezetője, az Etnofon Zenei Társulás kezdeményezője.

hoz valamelyik esszéjében. Miszerint falusi kisgyerekként valamivel előbb rögzült benne az, hogy a csendőröknek tollas kalapjuk van, s a baromfiudvaron büszkélkedő kakasról azt hitte, hogy az csendőrtollat növesztett. Igen, ez az a látásmód, ami miatt a Csoóri-Kósa-Sára-szenháromság alkotásai kultuszfilmeknek számítanak sokunk számára: a *Tízezer nap*, a *Feldobott kő* és az *Ítélet*, majd később a *Nincs idő*, *Hószakadás*, a *80 huszár* meg a *Tüske a köröm alatt*. Nem azt írja, hogy ezek a felhőkarcolók olyanok, mint a..., hanem *Ezt a két csöves kukoricát küldjük Neked mutatóba*. Ebben minden benne van. Nem melleleg olyan kulcsszemélyek, mint Bíró Béla Kaliforniában élő művészettörténész, Sass Magda híres művészetpártoló (1996-tól Kertész Imre felesége), Orosz János festő és Mózsi Ferenc írták alá még a képeslapot.

Leülök a padon levő böngésző asztalkámhoz, és – hála a hadipar soha véget nem érő fejlesztésének valamint a nagy néptömegeket szolgáló globalizációnak – a laptopomról megtudom a képeslap kapcsán a következőket. Talán az előző évi Herder-díjának köszönhetően vagy abban reménykedve, hogy esetleg kint marad, 1982 őszén Csoórit kiengedték az USA-ba, egy hosszabb előadókörútra. Chicagói szerzői estjét szeptember 11-ére szervezte meg a helyi Magyar Baráti Közösség és az Irodalmi Kávéház. 14 verset olvasott fel hatalmas sikerrel. Az előadásról Mózsi Ferenc jóvoltából hangfelvétel is készült, s a Petőfi Irodalmi Múzeum honlapján meg is hallgatható. Rám legnagyobb hatást a nemzedékének ajánlott *Jók voltunk, jók és engedelmesek* kezdetű verse tette, mert abban saját

generációmra is érvényes igazságokat sorjáz rendkívül szép, poétikus nyelvezettel. Röviden had idézzek belőle:

*Jók voltunk, jók és engedelmesek,
mint a cigánymeggyel teleaggatott kisleányok a sétaterén,
nem tapostuk le a gyöport s nem aknáztuk
alá a parkba kiültetett dáliaikat.*

*Jók voltunk, jók és engedelmesek:
a hátbarugdosott, kósza kutyákért
még álmunkban is fölszisszentünk,
de a meghunyászkodó férfiak szemét,
mint egy karambol vértócsáit, kikerültük.*

És máris eljutottunk a nemzedék kifejezéshez. Sokan nem tudják, hogy minket, a hetvenes évek elején indult folklorista társaságot (zenészeket, táncosokat, kézműveseket, filmeseket, építészeket) nomád nemzedéknek kereszteltek. Zelnik József így emlékezik erre: „Mi néhányan, akik akkor alapítottuk a Fiatalok Népművészeti Stúdióját, ezért kerestük meg az akkor negyvenéves Csoóri Sándort, hogy támogasson bennünket. Egy olyan embert, akinek akkor semmilyen párt vagy állami funkciója nem volt, mégis egy nomád fejedlem méltóságával galoppozott az akkori Magyarország párttitkárokkal, rendőrökkel, ügynökökkel, irigy félelemmel, valamint kommunistává vált Túri Danikkal és Doktor Faustusokkal aláaknázott terepein. Így az sem véletlen, hogy Csoórinak a hetvenes évek végén megjelent *Nomád naplója* ihletett bennünket, hogy magunkat nomád nemzedéknek nevezzük el. Ez lett annak a kötetnek is a címe, amelyben 1981-ben bemutattuk ezt a fellegajtó-nyitogató nemzedéket.”

Az emlékezéssel és főleg az évszámokkal ebben a korban már gyakran bajban vagyunk, ezért a fenti idézet némi tisztázásra szorul. Az „akkor alapítottuk” a múlt század hetvenes éveinek legelejét, az első táncházak megrendezésének, a népművészet újrafelfedezésének idejét jelenti, egészen pontosan 1972-t. Akkor jött létre a tárgyalgató, zömmel városi fiatalokat összefogó Fiatalok Népművészeti Stúdiója (FNS) is, Csoórinál viszont már előző évben járhattak. A költő legalábbis így emlékezik 1973-ban az *Érték és időszerűség. Jegyzet a Fiatalok Népművészeti Stúdiójáról* című, a *Tiszatáj* 1973/8. számában megjelent írásában: „Ezért nyitottam ajtót két esztendeje annak az öt-hat robbanékony, értelmes, sőt elragadóan erőszakos fiatal férfinak és nőnek, aki több társa nevében azzal a tervvel keresett föl, hogy szeretné létrehozni Magyarországon a Fiatal Népművészek Stúdióját, s én, akit a népi kultúra ügye láthatóan érdekel, segítsék nekik ebben a vállalkozásban. Elhatározásuk és elképzelésük olyannyira érett volt, hogy jóformán csak biztatásomat s csökönyös hitemet keverhettem az övékéhez. Két hínárral belepett esztendő után örömmel írhatom le, hogy a Stúdió megalakult. Megalakult és működik.”

Akkor most 71-ben vagy 72-ben történt ez a találkozás? Az ilyesmik tisztázásához kellenének az egykori „szemtanúk”. Az bizonyos, hogy a nomád nemzedék elnevezés csak 1978 után születhetett, mert az említett *Nomád naplót* abban az évben adta ki a Magvető.

Tudnunk kell, hogy Makovecz és Csoóri jó barátságban voltak. Vélhetően már az 1987-es lakiteleki találkozó előtt is többször véleményt cseréltek sok mindenről. Csoóri paraszti kultúráról, népi műveltségről és annak tovább éléséről vallott nézetei jól illeszkednek a Makovecz által már akkor képviselt organikus gondolkodásba. És talán nem véletlen, hogy a nomád nemzedék érték-szemléletére, filozófiájára ez a két ember hatott leginkább.

A nomád nemzedék meghatározó jellemzője az előbb említett szerves gondolkodás, ami egyben komplexitást is jelent. Olyan értelemben, hogy a népi műveltség nem egy-egy szeletét tekinti mintának, hanem az egészet egyben szemlélve ülteti át annak elemeit a kortárs kultúrába. Ez a szemlélet a nomád nemzedék képviselőit mindenképpen Makoveczhez köti. Az ő letisztult meghatározásából indulunk ki mi is, vagyis: „a szerves vagy organikus, más néven élő építészet és gondolkodás az alkotás eszköztárába behozza a drámát. Azt a drámát, amely a megtörténhetett volna, és a megtörtént világnak a határán keletkezik.” Ehhez óriási segítséget nyújthat a népművészet tanulmányozása, jeleinek, szimbólumainak, ősfarmának használata, a velük való kísérletezés.

Bodonyi Csaba Ybl-díjas építész szavait is hadd idézzem, mert rólunk is szól, legalábbis sokunkra igaz: „Az organikus gondolkodás inkább keleti filozófiához kötődik, mint a nyugati gondolkodáshoz, és hát természetesen nem a pénzről szól. A nyugati gondolkodás elsősorban anyagi, a keleti sokkal inkább szellemi irányultságú. Az organikus építészet ezért természete szerint keleti. Ha jól meg gondolom, nem igényel drága anyagokat, és semmiképpen nem hódol be a divatnak, a pénz uralmának vagy akár a bürokráciának.”

A nomád nemzedék mibenlétét jó lenne már végre meghatároznunk. Erre én egyedül nem vállalkozom, viszont bátortalanul újtára bocsátok egy gondolat-kísérletet, hogy aztán akár közösen definiálhassuk egyszer: mit is jelent az, hogy nomád nemzedék?

Nomád nemzedéknek nevezzük a háború után, 1946 és 1964 között született (tudományosan Baby Boomnak, vagy Nagy Generációnak nevezett) korosztály azon képviselőit, akik önkifejezési mintáikat a hagyományos paraszti kultúrában keresik, a Kárpát-medence folklórkincsét és tárgyi hagyatékát gyűjtik, gondozzák, a kollektív emlékezet szóbeli megnyilatkozásait dokumentálják, és egyéni módon, saját eszközeikkel tovább éltetik. Eltűnő félben levő kézműves technológiáit rekonstruálják, kipusztulás előtti, őshonos állatait és növényeit megmentik és újraterelik, archaikus életmódjait újraélesztik. Mindezt – összevetve más népek hasonló vagy eltérő hagyományaival – tudományosan feldolgozzák és népszerűsítik, valamint oktatási programok keretében megteremtik továbbadásának feltételeit. Identitást hangsúlyozó alternatívaként, a múlt mai ember számára is fontos üzeneteit szervesen integrálják autonóm műalko-

tásaikba, ezzel is gazdagítva a kortárs művészetet. Az ökológiai egyensúly fenntartása, ezzel összefüggésben az ember és a természet közötti harmonikus kapcsolat megteremtése, élhető terek kialakítása, valamint az értékek mentén szervezhető közösségek létrehozása és működtetése mindnyájuk közös célja. Számos nemzedék tapasztalatára, ismereteire alapozó, összegező, de egyben kreatív és innovatív csoportját képezik társadalmunknak. (Mivel egymás közt vagyunk, még hozzátehetem: tagjai, szimpatizánsai közül bármikor fel lehetne állítani egy felelős magyar minisztériumot!)

Nomád nemzedékről beszélünk, szerintem helytelenül, mivel a kifejezés valójában több korosztály szellemi összekapcsolódását jelenti. És talán ez az egyik lényege, nem a létforma. József Attilával szólva a „közös ihlet”, melynek részesei halottaink, gyermekeink, földművesek, diákok, elismert művészek, fizikusok, kétkezi munkások egyaránt. Bár akaratlanul, de mégis Csoóri Sándor a keresztapa, s remélem, megbocsátja, ha én inkább nomád nemzetségnek nevezném ezt a szellemi közösséget. Hiszen itt vannak már gyermekeink, unokáink is, akik már ebben nevelkedtek, ebben cseperednek. Ha belegondolunk, csak az ő fia ágán Csoóri Bendegúz tízéves nagybögös dédunoka már a harmadik generáció, aki ebbe a kultúrkörbe született bele! De hosszan sorolhatnám a példákat Vidákéktól kezdve az Eredicseken, Érieiken és Bereczeken keresztül. Erről a városi, atomkori apa-fia hagyományozódásról nagyon szép albuma jelent meg Henics Tamás fotográfusnak *Apák és Fiúk – Amióta világ a világ...* (Hagyományozó Optikum) címmel 2010-ben a kiadómnál.

Nem hagyhatom ki, ahogyan maga Csoóri vall a történetről Ledniczky Márton *Nomád nemzedék* című tévésorozatában: „...ha nem beszélhetünk arról, hogy kik vagyunk, mik vagyunk lélekben, milyenek vagyunk stílusban, mi az, ami meghatároz bennünket, és nem tegnapi, tegnapelőtti jelzőkkel határoz meg, hanem csakugyan az idő nagy és kicsi jelzőivel, akkor az egyik az a népi kultúra, amely sajátosan megmutatja azt, hogy milyenek vagyunk. Így kezdtem én el foglalkozni például a népi kultúrával... Igazi értékeket csak a stílus tisztasága őrizhet meg. A hatvanas évek végének, amely ezt a nomád nemzedéket elindította és fölfuttatta, ez volt az általam is megfogalmazott jelszava, hogy most kell megteremtteni az igazi stílust. Mert valaminek a stílusa egy különleges érték, és ez zajlott le először a magyar szellemi életben. Ami eredeti és ami jó volt ebben a mozgalomban, az volt, hogy visszaadjuk a hagyománynak a hangját. Minden hagyomány végső soron a múlt olyan meghaladása, ami közben a múlt nem sérül meg. S ezzel válik időszerűvé. Számomra a népköltészet, a tánc mindig időszerű volt. Én büszke voltam, és boldog, ha láttam, hogyan táncoltak az őseim. Illyést és Nagy Lászlót is elvittem a táncházba, és állandóan ott voltunk. Voltak esztendőik a hetvenes évek elején, amikor majdnem minden magyar értelmiségit szinte a kezénél fogva elvittem a táncházba, és ámulni tudtak, mert nem ismerték. Csak azokat a dalokat ismerték, melyeket a cserkészeten vagy a népi kollégiumban, vagy másutt megismertek, tábortűznél, itt-ott. De amikor az erdélyi dalokat is kezdték megismerni és olyan régi stílusokat, amilyeneket azelőtt

nem ismertek, mindenki elkezdett csodálkozni, hogy micsoda mélységei és ismeretlen területei vannak még a népköltészetnek. Ezt a mozgalmat végigkísértem egészen a hetvenes évek végéig. Életem legszebb korszaka volt.”

Lekaszálódok a padról, de még sokáig kotorászom apró emlékeim között. Néhányat papírra vetek. Hú de szép dolog a betűvetés! Úgy, mint képalkotás, de mint tevékenység is! Ilyenkor nagyon boldog tudok lenni azért, hogy magyar az anyanyelvem.

1978-ban Zelniknek sikerült végre kiverekednie egy lemezsorozatot a Hungarotonnál, amit Kecskemét város tanácsa támogatott anyagilag. Az *Élő népzene* című kiadványok között a Muzsikás és Budai Ilonka mellett nekünk, a Vízöntőnek is jutott egy album. Nagy lehetőség volt az akkor, mert önálló korongunk csak Belgiumban jelenhetett meg előtte. Akkor az kissé felkészületlenül ért bennünket, mert hiába kísértük a Bihari együttest és játszottuk több tájegység tánczenéjét jól, nem éreztük elég erősnek és különlegesnek az anyagot. Ezért szerettünk volna feldolgozásokat is a rátenni az albumra. A tervezett műsorokat többek között Csoóri és Kósa Feri zsúrizta. Részben élőben, részben kazettáról mutattuk meg nekik, hogy mit szeretnénk. Mindketten bizalmatlanok voltak persze a feldolgozásaink iránt, ráadásul Zelnik Jóska rajtunk gúnyolódva, még adta is alájuk a lovat. Ezért a *Siculicidium*, a székelyek öletéséről szóló hosszabb lélegzetű feldolgozásom igencsak kérdéses volt, hogy rákerülhet-e a lemezre. Annál a pontnál kapott zöld utat, amikor megszólalt a gyászzenében az „Úgy fekszem a bánat alatt, mint más a jó cserge alatt” kezdetű gyimesi keserves Kamondy Ági előadásában. Mindketten elmosolyodtak és mondták, hogy rendben, mehet. Apámnak akkor hatalmas kő esett le a szívéből.

Már Vízöntős voltam javában (1973), amikor nálunk jártak Csoóriék a Bogár utcában. Hegedültem nekik egy kis széki muzsikát, amit a Kósa Laci által az MTA-tól kilopott Pátria lemezekről tanultam. Akkor mondta Sándor először, hogy az ő fia táncol a Bartók együttesben, de nemrég néhány társával zenekart is alapított, Muzsikás néven. Aztán nem sokkal később megismerkedtünk. Minden vitánk ellenére ma is jóban vagyok Sanyival.

Sebőék már az 1973-as Cimborában eljátszották Csoóri *Él egy öreg nyenyérés* című versét, ami később megjelent lemezen is, és a gyerekek nagy kedvence azóta. Nem értem, mért nem használják többet a népiek Csoóri verseit.

Fiatalon sokat töprengtem azon, hogy milyen szörnyű dolog már önmagában az, hogy a magyaroknak világszövetsége van. Széthullott, izolált ügyekhez kell szövetség – gondoltam akkor. Mindenesetre nem lehetett könnyű dolga Csoórinak közel tízéves elnöksége idején.

Többször visszaneéztem a temetését a világhálón. Elégedetlen és szomorú lettem tőle. Bármennyire is nemes a gesztus, de a megfogalmazástól kiver a víz, amikor ilyet olvasok: „A kormány Csoóri Sándort saját halottjának tekinti.” Hát sajnos így is lett. Korrekt, fegyelmezett szertartás volt, valami azonban nagyon hiányzott belőle. Talán a közösség jelenléte? Pontosabban úgy fogalmaznék: túl nagy volt a távolság a közösségi részvét, a kollektív érzelmek és a sír között.

Ebben sok ismerősöm megerősített: a temetésnek nem volt lelke, legyártott médiaműsorszám lett belőle.

Utólag tudtam meg, hogy „rég” családja kéréseit és elképzeléseit egyáltalában nem vették figyelembe. Nem fért bele a ceremóniába pl. az, hogy a költő tiszteletére megjelent dudások eljátsszák a Boldogasszony Anyánkat. Bár ez a dal valóban a katolikus magyarság néphimnuszává vált az idők során, az ökumené szellemében azonban a protestánsok is egyre gyakrabban éneklék. Olyan régi, veretes fohász ez, mondhatni nemzeti ének, amely jó lenne, ha bekerülhetne a magyar keresztény felekezetek közös dalkészletébe. Itt sem lett volna kegyeletsértő, de a református temetési szertartás rendje ezt nem engedte. Így „műsoron kívül”, messziről duhoghatták a felfújttömlők és távolról sívíthették a hasított nádak, hogy „ne feledkezzél el szegény magyarokról”.

Nyugodjál békében Sándor! Aggodalomra semmi ok. Sokan vagyunk még, akik a nemzet(ség) javát igyekszünk szolgálni, s nyomunkban jönnek a fiatalok!

Csoóri Sándor Nagy László emlékházának avatásán, Isztkázon (fotó: Cotti Egon, 1984)